

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	9
CAPITOLUL I. Introducere	13
1. Izvoare istorice	14
Izvoare narative	14
Izvoare diplomatice	18
2. Din istoricul cercetărilor	19
CAPITOLUL II. Penetrația și circulația monedelor bizantine în Transilvania	27
A. Prima etapă de pătrundere a monedelor bizantine (450) 498-886	27
Situația generală din Transilvania după căderea puterii hunice	27
Penetrația monedelor romane târzii – 450-491	30
1. Faza I a pătrunderii monedelor bizantine timpurii în Transilvania, 498-565	33
2. Faza a II-a a primei etape de pătrundere a monedei bizantine timpurii, 565-685	39
Schimbările survenite în bazinul Carpatic	39
Populația autohtonă din Transilvania	40
Relațiile romanilor cu alogenii	41
Raporturile cu Bizanțul	42
Pătrunderea monedelor în bazinul Carpatic	44
Transilvania	44
Serbia	45
Ungaria	48
Slovacia	48
3. Faza a III-a a primei etape de pătrundere a monedei bizantine timpurii, 685-886	59
Situația internă: Relațiile autohtonilor din Transilvania cu alogenii	59
Situația externă: Bizanțul	60
Hanatul bulgar	60
Pătrunderea monedelor în Transilvania	61
B. Prefacerile societății din Transilvania în secolele VIII-IX	66
Evoluția societății din Transilvania	66
Așezări de tradiție autohtonă dăco-romană	67
Așezări de tip Alba-Iulia-Dridu	67
Saltul calitativ – încheierea formațiunilor politice prestatale	68
Legăturile cu lumea sud-dunăreană	69
C. A doua etapă de pătrundere a monedei bizantine 886-1204	71
1. Faza I a celei de a doua etape de pătrundere a monedei bizantine, 886-(976) 1001	71
Redresarea treptată a Bizanțului și revenirea lui la Dunăre	71
Relațiile autohtonilor din Transilvania cu Imperiul	72

Reluarea pătrunderii monedelor bizantine în bazinul Carpatic	73
Transilvania	73
Ungaria	79
2. Faza a II-a a celei de a doua etape de pătrundere a monedei bizantine, 1002-1092	83
Relațiile autohtonilor cu lumea balcano-bizantină	83
Pătrunderea monedelor bizantine în Transilvania în condițiile debutului ofensivei de cucerire a regatului maghiar	84
3. Faza a III-a a celei de a doua etape de pătrundere a monedei bizantine, 1092-1204	93
Perpetuarea contactelor dintre Transilvania și Bizanț	93
Cadrul istoric general al circulației monedelor bizantine	94
Pătrunderea monedelor bizantine târzii în Transilvania	95

CAPITOLUL III. Aspectul numismatic al bazinului Carpatic după sosirea maghiarilor – secolul al X-lea (Maghiarii – Între comerț, jaf și credință)	113
A. Așezarea maghiarilor la Dunărea Mijlocie	113
B. Prezența monedelor islamice în bazinul Carpatic (Sub semnul comerțului) ...	118
Circuitul comerțului arab	118
Pătrunderea dirhemilor arabi în bazinul Carpatic	124
C. Pătrunderea monedelor vest-europene în Transilvania (În zodia jafului)	132
Faza I – carolingiană	132
Faza a II-a – maghiară	133
Faza a III-a – dinarii de tip Friesach	138
D. Primul contact al triburilor maghiare cu Transilvania (Sub semnul credinței) 143	143
Societatea din Câmpia Pannonică în momentul sosirii maghiarilor	143
Primele raiduri ale cetelor de războinici maghiari în Transilvania	144

CAPITOLUL IV. Pătrunderea și circulația primelor monede maghiare în Transilvania	154
A. Prima fază a penetrației monedei maghiare: secolul al XI-lea	154
Situția teritoriilor transilvănene la începutul veacului al XI-lea	154
Regatul apostolic maghiar	155
Primele atacuri ale regalității arpadiene în Transilvania	155
Principalele descoperiri arheologice	161
Primele emisiuni monetare maghiare descoperite în Transilvania	163
B. A doua fază a penetrației monedei maghiare: prima jumătate a secolului al XII-lea	181
Reluarea acțiunilor de cucerire a teritoriilor transilvănene de către regatul maghiar	181
Descoperirile monedelor maghiare în prima jumătate a veacului al XII-lea ..	181
C. A treia fază a penetrației monedei maghiare: a doua jumătate a secolului al XII-lea	185
Ultima fază a cuceririi teritoriilor transilvănene de către regatul maghiar	185

Descoperirile monedelor maghiare emise în a doua jumătate a veacului al XII-lea	188
CAPITOLUL V. Concluzii	197
Lista abrevierilor	211
Bibliografia întrebunțată	215
Indice	255
Siebenbürgen im V.-XII. Jahrhunderts. Historisch-Politische und Wirtschaftliche Interpretationen auf Basis der Münzfunde aus dem Karpatenbecken der Jahrhunderte V.-XII. (Zusammenfassung)	265
Repertoriul descoperirilor monetare	287
I. Descoperirile monetare bizantine din bazinul Carpatic, secolele V-XII	287
II. Descoperirile monetare arabe din bazinul Carpatic	324
III. Descoperirile monetare vest-europene din bazinul Carpatic, secolul al X-lea	329
IV. Descoperirile monetare maghiare din secolele XI-XII de pe teritoriul României	339
A. Descoperirile monedelor lui Ladislau I de pe teritoriul României	354
B. Descoperirile monedelor de bronz ale lui Bela al III-lea de pe teritoriul României	356
Repertoriul descoperirilor arheologice din Transilvania, Banat și Maramureș din secolele V-XII	357

CAPITOLUL I

Moto:

„... Nu mai încapă nici o îndoială în zilele noastre că istoria lumii trebuie să fie scrisă din timp în timp. Această necesitate nu provine însă din descoperirea multor altor evenimente, ci pentru că au fost formulate noi puncte de vedere, deoarece contemporanul unei epoci în desfășurare progresivă ajunge la un punct de vedere de la care poate să revadă și să evalueze trecutul într-o nouă modalitate...”

(Goethe, *Geschichte der Farblehre*,
în Adam Schaff, *Istorie și adevăr*,
București, 1982, p. 315.)

INTRODUCERE

Investigația noastră are ca sursă principală de studiu materialul numismatic provenit dintr-un spațiu vast. În primul rând din regiunile aflate în jumătatea de vest a țării noastre – Transilvania propriu-zisă, Banatul istoric, Bihorul și Maramureșul. Acest teritoriu – delimitat istoric și geografic de Carpații Orientali la est, Carpații Meridionali, cu linia Oltului, la sud, de Dunăre în sud-vest, Tisa la vest și Carpații Păduroși la nord – face parte integrantă din bazinul Carpatic. Deoarece cercetarea noastră cuprinde o largă arie temporală, am fost obligați să extindem analiza asupra întregului acest din urmă spațiu, cuprinzând și teritoriul Ungariei, al sudului Slovaciei și al nordului Serbiei.

Din punct de vedere al formelor de relief această mare zonă se prezintă neunitar. Astfel, Câmpia Pannonică este un ținut plat, larg deschis, propice unei populații nomade ecvestre, crescătoare de vite mari. Comparativ, teritoriul românesc etalează un relief dispus în trepte, dominante fiind zonele de podiș și de munte, favorabile pășunatului. Bogata rețea hidrografică a facilitat de timpuriu dezvoltarea pe văile râurilor a numeroase așezări, oferind în același timp un spațiu favorabil agriculturii. Existența din abundență a zăcămintelor metalifere, dar mai ales aceea a salinelor, a înlesnit dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului legate de extracția acestora. Marile

râuri – Mureșul, Someșul și chiar și Oltul – au constituit tot atâtea punți de legătură ale Transilvaniei cu lumea exterioară. Totodată, unele din ele s-au dovedit a fi însă și căi pentru pătrunderea mai ușoară a diferitelor neamuri migratoare.

Situarea geografică a Transilvaniei, mai ales a Banatului, pe drumul dintre Europa Centrală și Peninsula Balcanică, prezența Dunării ca punte de legătură dintre cele două zone, au creat în acest spațiu un punct de convergență a influențelor celor două lumi, integrând teritoriile transilvănene în sfera de dezvoltare general europeană. Adeseori interesele forțelor politice din cele două zone pentru aceste regiuni au venit în conflict, confruntându-se direct, soluționările respectivelor tensiuni lăsând o amprentă puternică în evoluția societății transilvănene.

1. IZVOARE ISTORICE

Prin studierea diferitelor aspecte ale obiectului său de studiu, numismatica, pe lângă rezolvarea unor probleme de ordin economic și de circulație monetară, oferă un bogat material și o valoroasă sursă pentru limpezirea anumitor neclarități de istorie politică, militară, culturală și religioasă. Izvoarele numismatice, devenite în ultimii ani tot mai numeroase, pun la dispoziția cercetărilor date noi, oferă din ce în ce mai mult loc unor interpretări istorice originale.

Cum lucrarea noastră are ca material de analiză o categorie de izvoare considerată habitual auxiliară și inserată de regulă la finele categoriei izvoarelor scrise, pentru noi, în cazul de față, rol de surse ajutătoare, de suport al cercetării îl joacă tocmai izvoarele narative și cele arheologice.

Un important sprijin pentru investigația istorică, în lămurirea diferitelor aspecte ale desfășurării evenimentelor, precum și a realităților sociale și economice existente în Transilvania în perioada cuprinsă între secolele V-XII, realități care de obicei nu sunt consemnate în cronici, îl aduc cercetările arheologice. Acestea capătă o importanță sporită în lipsa totală a informației scrise, punând la dispoziție datele științifice necesare pe baza cărora se pot aduce valoroase contribuții la elucidarea unor numeroase probleme mai puțin cunoscute sau controversate. Nu considerăm însă util să menționăm aici toate izvoarele utilizate în lucrare, ci doar pe cele mai importante pentru investigația noastră, în primul rând pe cele narative și diplomatice. În ceea ce privește izvoarele arheologice, în Anexa II a lucrării noastre este cuprins *Repertoriul arheologic al Transilvaniei*, întocmit de noi pentru perioada secolelor V-XII. Acesta comportă atât catalogarea și descrierea descoperirilor în sine, cât și bibliografia aferentă.

a) Izvoare narative

Reconstituirea poate a uneia din cele mai importante perioade din istoria societății din Transilvania, Banat, Bihor și Maramureș, (repetăm, prezentate de noi sub denumirea generică de Transilvania), în care sunt puse problema continuității populației daco-romane, a genezei poporului român și a cristalizării relațiilor social-economice caracteristice epocii medievale timpurii – secolele V-XII, impune utilizarea unor categorii cât mai largi de

izvoare. Coroborarea datelor furnizate de diferitele surse, în afara faptului că surprinde anumite fațete ale problematicii rămase în umbră prin analizarea unei singure categorii, aduce și o serie de elemente noi pentru rezolvarea chestiunilor ridicate de această cercetare, poate nuanța aspecte speciale neobservate prin cercetarea generală, mergând uneori chiar la detalii în precizarea unor anumite fenomene. În această lumină izvoarele narative pot fi reinvoacate dintr-un unghi nou, în lumina datelor numismatice și arheologice. Dincolo de unele anacronisme, în linii generale, cercetarea numismatică și arheologică a confirmat datele cronicilor care, astfel, au căpătat o valoare sporită.

Sursele scrise, de multe ori neobiective sau chiar eronate, rămân totuși cel mai prețios punct de pornire, fiind mai bogate în informații. Ele prezintă, într-o măsură mai mare sau mai mică, într-o manieră directă sau indirectă, realități etno-politice și economice, precum și cele mai de seamă evenimente militare din zonă. Izvoare narative interne pentru acest segment cronologic nu există. Dispunem doar de cronici externe oficiale, de curte – lucrări cu caracter istoric, anale, însemnări de călătorie, descrieri geografice – bizantine, maghiare, franceze, rusești, arabe, turcești, armenesti.

Pentru secolele V-XII cele mai bogate informații asupra regiunilor românești ale bazinului Carpatic se regăsesc în cronicile bizantine. Acestea sunt destul de limitate, autorii bizantini referindu-se doar la evenimentele politico-militare în care Imperiul era direct implicat. În epoca migrațiilor și în cursul secolelor următoare, teritoriul românesc al bazinului Carpatic, aflat în afara sferei de interes a Imperiului Bizantin, nu a suscitat atenția cronicarilor vremii, izvoarele istorice făcând referiri asupra lor doar indirect, tangențial. Informațiile consemnate de diverși autori, sunt strâns legate de instalarea, sau reinstalarea stăpânirii Imperiului la linia Dunării, fiind puternic condiționate de atenția pe care lumea nord-dunăreană o trezea Curții de la Constantinopol. Astfel, izvoarele bizantine, ca sursă pentru istoria teritoriilor transilvănene, apar adeseori firave, lacunare și insuficiente.

Dintre cronicarii care ne furnizează date de mare interes asupra acestor ținuturi la mijlocul secolului al V-lea amintim pe Priscus, cu ale sale *Ambasade*, în care descrie teritoriile de la nord-vestul Dunării Inferioare cu prilejul însoțirii ambasadei trimisă de Theodosius al II-lea în anul 448 la Attila. Cronicarul pomenește de *țărani care-și lucrau pământul* și de atenția deosebită acordată locurilor de schimb de pe noile frontiere, între supușii lui Attila și Imperiul de Răsărit, confirmând astfel continuitatea vieții economice în teritoriile devastate de huni. Despre prăbușirea puterii hunice și instalarea celei gepide avem informații dintr-un alt important izvor, *Getica* lui Iordanes, unde cronicarul numește Dacia de la nord de Dunăre *Gepidia*. Tot de la el, precum și de la Geograful de la Ravenna, ne-au parvenit date despre revenirea Imperiului la granițele dunărene în timpul domniei lui Justinian I. O seamă de știri despre raporturile Imperiului cu sclavinii, gepizii și longobarzii ne-a lăsat Procopius din Caesarea în *De bello gothico*, tot el menționând în lucrarea sa *De aedificiis* și cetățile construite de Justinian I la Dunăre în vederea fortificării graniței în fața acestor populații.

În ceea ce privește luptele cu avarii și slavii remarcăm referirile lui Theophylakt Simocattes din a sa *Historiae* despre campaniile lui Mauricius Tiberiu împotriva acestora.

Pentru veacurile următoare, al VII-lea, VIII-lea și IX-lea, istoriografia bizantină nu înregistrează decât cu totul întâmplător evenimentele de la nordul Dunării.

De abia cu începere din secolul al X-lea aceste teritorii încep să atragă din nou atenția scriitorilor bizantini. Informații referitoare la realitățile veacurilor IX-X ne-au lăsat și împărații-cronicari. Astfel, în ceea ce privește organizarea militară și felul de luptă al triburilor maghiare aflăm de la Leon al VI-lea Înțeleptul, din a sa *Taktika*. Date despre momentul ocupării Pannoniei de către maghiari, precum și despre ținuturile cu care aceștia se învecinează ne sunt furnizate de Constantin al VII-lea Porfirogenetul în a sa *De administrando Imperio*, un valoros tratat cu recomandări de politică externă. În lucrarea sa împăratul îi numește pe maghiari *türci* (*τοὐρκοί*), iar țara lor este *Türkia* (*Τουρκία*). În general prin numele de *türci* erau desemnate popoarele nomade, indiferent de originea etnică. De asemenea: cronica pomenește despre căpeteniile de la nordul Dunării care au primit la Constantinopol botezul în rit grecesc. O altă sursă importantă pentru evenimentele din acest veac este remarcabila lucrare a lui Mihail Psellos *Cronografia*. În cronica sa savantul relatează și despre atacurile maghiaro-pecenege asupra Imperiului în secolul al XI-lea.

Pentru secolele următoare, XI-XII, informații atât despre raporturile Imperiului cu regatul maghiar, cât și cu triburile pecenege și cumane aflăm de la Anna Comnena, de la care ne-a parvenit una din cele mai importante opere istorice bizantine, *Alexiada*, ce relatează faptele domniei lui Alexius I. În narațiunile sale imperiala autoare vorbește și despre neamurile de la nordul Dunării. De asemenea, istoria lui Ioan Kinnamos cuprinde evenimentele din timpul domniei lui Ioan al II-lea Comnenul și cea mai mare parte a domniei lui Manuel I Comnenul. Niketas Choniates în a sa *Istoria* relatează evenimentele petrecute în timpul domniei lui Ioan al II-lea, până la luarea Constantinopolului de către cruciați. În cronicile lor autorii acestor veacuri fac referiri mai mult sau mai puțin nemijlocite și la ținuturile Transilvaniei. Din această epocă sunt efectuate și primele mențiuni directe despre vlahi și originea lor.

Dacă sursele bizantine rămân mute cu privire la teritoriile transilvănene în veacurile VIII-IX, în schimb pentru acest secol primim importante știri, e adevărat indirecte, de la cronicile apusene. Astfel, *Annales regni Francorum* ne relatează despre conflictele dintre franci și avari petrecute chiar la granița vestică a Banatului. De asemenea o importantă sursă se dovedesc a fi *Annales Fuldenses* care fac referiri despre războiul bizantino-bulgar din 893, amintind și de ajutorul cerut de Imperiu maghiarilor aflați la acea dată în regiunile nord-pontice. Tot acest izvor, în cadrul relatărilor privitoare la conflictul dintre franci, moravi și bulgari, generat de sarea comercializată pe Tisa, furnizează unele știri de maximă valoare pentru teritoriul Transilvaniei: importantă materie primă era adusă cu plutele pe Mureș din teritoriul transilvănean. Totodată izvorul oferă informații și despre aria de extindere la acea dată atât a granițelor estice ale regatului franc, cât și a hotarelor de nord-vest ale țaratului bulgar.

În veacul al X-lea, sosirea și așezarea triburilor maghiare de nomazi-ecveștri la Dunărea Mijlocie a polarizat atenția multor cronicari ai vremii. Deși informațiile cu privire la ținuturile bazinului Carpatic sunt mai numeroase în acest veac decât cele din perioadele anterioare, ele conțin, totuși, date destul de vagi și sumare referitoare la teritoriile Transilvaniei, Banatului, Bihorului și Maramureșului în perioada conflictelor armate cu maghiarii nou veniți.

Vechea cronică rusă, de exemplu, *Povesti vremennykh let*, atribuită călugărului Nestor, are o mare importanță pentru stabilirea direcției și căii urmate de triburile maghiare în drumul lor din stepele nord-pontice până în Câmpia Pannonică. Totodată, ea este o sursă valoroasă de știri privitoare la configurația etnică a bazinului Carpatic la epoca sosirii aici a acestei populații.

De asemenea, sursele armenesti, bunăoară Moise Chorenatul, care a trăit și a scris în secolul al IX-lea, în a sa *Geografia armenescă* scrie despre românii care trăiau într-o țară românească la sosirea maghiarilor în Câmpia Pannonică. Un alt izvor de informații se dovedește a fi geograful Idrisi, aflat la curtea regelui Siciliei Roger al II-lea și care, în ale sale *Charta Rogeriana* și *Plăcerea celor care călătoresc în jurul lumii*, face referiri la etniile care populaau spațiile de la nordul Dunării în secolele X-XI.

Cronicile arabe fac și ele o seamă de referiri la triburile maghiare și spațiile ocupate de aceștia la sfârșitul veacului al IX-lea/începutul celui următor. Geograful Ibn Rosteh, de la începutul secolului al X-lea, în *Geografia* sa menționează staționarea maghiarilor în stepele ponto-caspice, arătând că aceștia duceau un trai nomad, în căutare de pășuni. Autorul precizează că la sosirea iernii maghiarii se îndeletniceau cu pescuitul. De asemenea, izvorul furnizează amănunte despre situarea geografică a noii țări a maghiarilor, din Pannonia, la sfârșitul secolului al X-lea, față de teritoriile pecenegilor. O prezentare aproape identică a maghiarilor cu aceea a lui Ibn Rosteh, o face geograful persan Gardizi. Acesta și-a redactat expozeul său geografic pe la mijlocul veacului al XI-lea. Gardizi specifică faptul că maghiarii ocupau inițial un teritoriu întins, cu iarbă, mărginit de Marea Neagră și încă două fluvii. Vorbind despre așezarea maghiarilor la Dunărea Mijlocie, se prea poate ca Gardizi Persanul să fi amintit și de ducele Gelu și țara sa. O altă importantă sursă sunt însemnările de călătorie ale negustorului Ibrahim Ibn Jacob. Acesta, făcând o descriere a comerțului practicat în a doua jumătate a veacului al X-lea pe piața din Praga, îi semnalează aici și pe „neguțătorii” maghiari.

Cronicile turcilor otomani consemnează și ele contactele pe care populația din teritoriile carpato-danubiene le-a avut cu triburile migratoare. Ebulgazi Bahadur Han (1603-1663), de exemplu, în „*Secere i Terakime*” (Genealogia Turcilor), care include în întregime cea mai veche cronică turcă – *Oguzn Ame*, (Cronica lui Oguz Isun), face referiri la pătrunderea triburilor cumane pe teritoriile Munteniei, Olteniei și Transilvaniei. Totodată cronică ne furnizează și știri despre așezarea maghiarilor în zona nord-pontică, părăsirea Atelkuzului și sosirea acestora în Câmpia Pannonică, în 895, sub conducerea lui Árpád.

Dintre cronicile apusene *Chronicon Saxonicum* relatează printre altele și despre *pustiurile* – pășunile – din Câmpia Tisei pe care le cuceresc maghiarii.

Dar, referirile cele mai directe la realitățile existente în zonă la sosirea maghiarilor în Câmpia Superioară a Tisei le furnizează cronicile maghiare. Dintre acestea cel mai important izvor pentru evenimentele desfășurate în veacul al X-lea în bazinul Carpatic rămâne atât de controversata cronică a notarului anonim al regelui Bela (al III-lea), *Gesta Hungarorum*, primul monument păstrat al istoriografiei maghiare. Valoarea de document istoric a cronicilor, mai ales a lui Anonymus, a început să fie contestată mai ales după anul Supplexului, 1791. Însă compromiterea lui a îmbrăcat formele cele mai acute la marele adversar al continuității, R. Roesler. În zilele noastre Gy. Györffy, remarcabil om de știință, minimizează, în mod deliberat, valoarea de document istoric a izvorului, nesocotind totodată

realitatea rezultatelor cercetărilor arheologice. El consideră anumite pasaje, mai ales capitolele referitoare la români, – atât din Anonymus, cât și din alte izvoare medievale, (*Annales Fuldenses* de exemplu) – drept „zămisliri romanești ale unor minți romantice”.

Informațiile oferite de cronică sunt de o valoare excepțională în ceea ce privește documentarea căii parcurse de maghiari din Atelkuzul nord-pontic până în Pannonia și, mai ales, a existenței formațiunilor statale incipiente de pe teritoriul Transilvaniei în momentul sosirii maghiarilor. Totodată, cronica furnizează amănunte foarte importante cu privire la momentul și desfășurarea atacurilor îndreptate împotriva respectivelor țări. Descoperirile numismatice și arheologice din ultimele două decenii au confirmat și întărit spusele cronicii, dându-i astfel o valoare sporită.

Simon de Keza, în a sa *Chronicon Hungaricum* scrisă la sfârșitul veacului al XIII-lea, relatează și el despre drumul parcurs de maghiari până în Valea Superioară a Tisei, precum și despre atacurile împotriva *ducatelor* române.

Pentru perioada secolelor XI-XII cele mai importante izvoare, cu informații mai amănunțite despre situația din Transilvania în aceste veacuri, rămân tot cronicile maghiare. Realitățile de la sfârșitul secolului al X-lea, precum și derularea agresiunilor împotriva formațiunilor prestatale existente în Transilvania la începutul veacului al XI-lea inițiate de primul rege arpadian Ștefan I fac de asemenea obiectul celor două cronici maghiare anterior amintite – *Gesta Hungarorum* și *Chronicon Hungaricum*. Lor li se alătură atât informațiile din *Chronicon pictum Vindobonense* cât și din *Vita Sancti Gerhardi episcopi*. Ambele aceste lucrări oferă știri valoroase despre țările existente la începutul veacului al XI-lea pe teritoriul Transilvaniei, despre puterea politică, militară și economică a conducătorilor acestora, ca și despre orientarea lor religioasă spre biserica de rit grecesc. Toate aceste izvoare urmăresc cu relatările lor, mai mult sau mai puțin obiective, etapele de cucerire a Transilvaniei, oferind prețioase informații despre desfășurarea evenimentelor până la sfârșitul veacului al XII-lea.

Ecouri ale evenimentelor petrecute în aria geografică investigată de noi aflăm și din alte surse. Astfel, despre cetățile bizantine de la Dunăre, precum și despre situația de la Dunărea Mijlocie și de Jos în timpul celei de a treia cruciade, (1189-1192), relatează și geograful armean Vardan Răsăriteanul, în ale sale „*Geografia*” și „*Istoria Universală*”.

Pentru cronicarii apuseni din vremea respectivă evenimentele care aveau loc în răsărit, mai vechi sau chiar contemporane lor, nu prezentau un interes deosebit. Unele referiri despre anumite evenimente petrecute în perioada veacurilor IX-XII, în care erau implicate direct și țări din occident, găsim în cronicile apusene mai târziu.

b) Izvoare diplomatice

Această categorie de izvoare este constituită de actele cu caracter oficial emise de cancelariile diferitelor state. Întrucât pentru perioada investigată de noi nu dispunem de izvoare diplomatice interne, sursele cele mai accesibile, cu referire directă la realitățile din teritoriile transilvănene provin în primul rând din cancelaria regatului Ungariei. Am avut la dispoziție pentru studiu documentele adunate și redactate de F. Kubinyi în *Codex Diplomaticus Arpadianus*³, precum și de G. Wenzel în *Codex Diplomaticus Arpadianus Continu-*

³ Codex-Kubinyi.

atus⁴. Totodată de mare ajutor ne-au fost și actele adunate în *Documente privind istoria României – C/Transilvania*⁵. Actele emise de regii maghiari sunt de o mare valoare pentru istoria Transilvaniei, ele reflectând situația acesteia în epoca respectivă, dar făcând uneori și importante referiri la perioade anterioare. Aceste izvoare conțin prețioase știri cu privire la stadiul de dezvoltare economică și socială a societății transilvănene în veacurile XI-XII.

Un volum de informații de mare valoare pentru istoria politică și economică a Transilvaniei în veacurile XI-XII conțin actele papale. Pentru perioada în discuție de un real folos sunt documentele adunate în *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrata*⁶. Numeroase dintre ele oferă prețioase date atât despre ofensiva în aceste teritorii a catolicismului, cât și referitoare la privilegiile economice ale bisericii de rit apusean.

2. DIN ISTORICUL CERCETĂRILOR

Studierea pătrunderii și circulației monedelor pe teritoriul Transilvaniei, Banatului, Bihorului și Maramureșului între a doua jumătate a secolului al V-lea și începutul veacului al XIII-lea, respectiv a segmentului cronologic 450-1204, derulat între prăbușirea puterii hunice și cucerirea Constantinopolului de către cruciați, a reprezentat o temă mai puțin abordată de cercetătorii numismați, atât români cât și ai altor țări europene. În general, problema a fost abordată fragmentar, separat pentru fiecare dintre categoriile monetare care au penetrat în spațiul respectiv în perioada menționată: române-târzii, bizantine – timpurii și târzii, arabe, vest-europene și maghiare.

O atenție specială din partea istoriografiei românești s-a manifestat îndeosebi pentru pătrunderea și circulația monedelor Imperiului Roman de Răsărit și, mai ales, a Imperiului Bizantin pe întreg spațiul de la nordul Dunării Inferioare. Cuprinzând tocmai răstimpul dintre 450-1204, în Transilvania fenomenul s-a consumat în epoca postaureliană, a afirmării temporare a puterii populațiilor migratoare – gepizi, avari – a sosirii și așezării triburilor maghiare la Dunărea Mijlocie și a cuceririi treptate a teritoriilor transilvănene de către regatul arpadian. Totodată, el este contemporan cu cele mai importante etape parcurse de romanitatea răsăriteană în dezvoltarea sa, pe întregul teritoriu nord-dunărean. În această lumină, cercetarea românească a abordat problema penetrației și circulației acestor monede din punctul de vedere al continuității populației daco-romane, romanice și române, al etnogenezei poporului român, ca și al trecerii la forme noi de natură social-economică ale epocii medievale timpurii.

Segmentul respectiv al fenomenului monetar este oglindit atât în lucrări generale privind întregul teritoriu de la nordul Dunării Inferioare, cât și, mai ales, în studii cu caracter special, referitoare la regiuni sau spații restrânse ale acestuia. În acest ultim sens, o atenție deosebită a fost acordată ținuturilor de la Dunărea de Jos, Dobrogei.

O situație asemănătoare se regăsește și în literatura care are ca subiect moneda maghiară. Pătrunderea și circulația acesteia în perioada secolelor XI-XII este concomitentă

⁴ Codex-Wenzel.

⁵ DIR-C.

⁶ Monumenta Vaticana.